

Az „ébredési mozgalom” első nagy hulláma az amerikai kolóniákon

Zádorvölgyi Zita

Az 1700-as években nyolc kisebb-nagyobb felekezet működött az amerikai brit gyarmatokon: az anglikán, a kongregacionalista, a presbiteriánus, a kvéker, a református, a lutheránus, a baptista és a római katolikus. A gyarmatok három régiót¹ alkottak: Új-Anglia lakossága csaknem teljesen kongregacionalista egyházközségekhez tartozott, a középső tartományok felekezeti pluralistának számítottak, míg a déli kolóniákon az anglikán egyház rendelkezett a legstabilabb pozícióval.

A 18. századi amerikai egyházi élet megismeréséhez elkerülhetetlen az ún. ébredési vagy újjáéledési mozgalom tanulmányozása. Az ébredési mozgalom („revivalism”) az egyházi tagság létszámának időről időre megkísérelt felduzzasztását jelentette, amely a 18–19. században több nagy hullámban, és részben eltérő módszerekkel, illetve eredményekkel zajlott le, és működése, terjedése szorosan összekapcsolódott az evangéliumi mozgalommal. Számos protestáns denominációban a hivatalos gyülekezeti tagság kritériuma volt, hogy a hívő számot tudjon adni egy hiteles megtérési élményről, bizonyítékról, hogy Isten kegyelmében részesült. A gyarmati korszakban a gyülekezeti tagság bizonyos politikai jogok gyakorlásának feltételét jelenthette, így a vallás gyakorlása és a megtérési élmény megtapasztalása kétszeresen is elengedhetetlennek bizonyult a közösség tagjai számára.

Az 1739 és 1745 (más datálás szerint 1755) között zajló első nagy ébredés („First Great Awakening”), a gyülekezeti újjáéledések egy rendkívül sűrű időszaka, amely az amerikai egyháztörténelem körében az egyik legvitatottabb esemény. A tanulmány első felében a „nagy ébredést” a kortársak szemével mutatjuk be, míg a második felében megvizsgáljuk, milyen értelmezési keretek közé helyezték az ébredést a 20. század történészei. Megértéséhez először érdemes néhány szót ejtenünk a korszak vezető szellemi irányzatairól, mozgalmairól és azok jelenlétéről a tizenhárom amerikai gyarmat teológiai vitáiban, hatásairól az egyes felekezeteken belül és interdenominális szinten.

A felvilágosodás hívei és a pietisták egyaránt a „belső fény” és a tapasztalás elsőbbségét hangoztatták a hatalommal és a hagyománnyal szemben,² és mindkét Európából Észak-Amerikába érkező szellemi áramlat óriási hatást gyakorolt a 18–19. századi egyházpolitikai gondolkodásra csakúgy, mint a hétköznapi emberek vallásosságához való viszonyára. „A racionalizmust, tudományt, a természet törvényeit, az

¹ Új-Angliához tartozott Maine, New Hampshire, Vermont, Massachusetts, Connecticut és Rhode Island. Középső tartományok alatt értjük New York-ot, New Jersey-t, Pennsylvaniát (illetve Delaware-t), Észak- és Dél-Karolinát, Georgiát, Marylandet és Virginiát pedig a déli tartományok közé soroljuk.

² BUMSTED, J. M. – VAN DE WETERING, JOHN E.: „What Must I Do To Be Saved?” The Great Awakening in Colonial America. Hinsdale, 1976. (Berkshire Studies in History) (továbbiakban: BUMSTED–VAN DE WETERING, 1976.) 27. p.

arányt, mértéket és az oktatást” előtérbe helyező felvilágosodás szembekerült az evangelizmus „érmességével, a csodát, Isten akaratát, a millennializmust, a keresztény tökéletesség tanát” a központba állító spirituális áramlatával. William G. McLoughlin a folyamatot „Amerika első identitásválságának” nevezte.³ A kettő közti feszültség nem feleltethető meg a konzervatív-liberális ellentétnek, mert mind a felvilágosodás, mind az evangelizmus a közösséget, egyenlőséget és a testvériességet emelte ideológiája fő elemeivé. Mindkét szellemiség a fejlődés, a tökéletesítés mellett kötelezte el magát, amit a boldogságkeresés útként jelölt meg. A két irányzat szemben állt a puritánok felfogásával, akik az emberi természetet és az emberiség történetét pesszimistán szemlélték.⁴ Nem feledkezhetünk meg azonban arról sem, hogy számos pietista, evangelista, vagy arminiánus újítás és gondolat puritán gyökerekre vezethető vissza.

Az újjáéledési mozgalom első „nagy” hulláma

„A második világháború óta eltelt évtizedekben, és különösen a hidegháború alatt, az evangelista újjáéledési mozgalmak „figyelemre méltó rehabilitációnak örvendtek” az amerikai történetírásban, írja James D. Bratt, ami a 20. század közepén az Egyesült Államokban megnőtt vallási érdeklődésnek és a kommunizmussal folytatott harc mögötti „spirituális cél” keresésének tulajdonítható.⁵ Az 1970-es évektől a történészek az új mikrotörténeti módszereket kezdték alkalmazni, és sorra születtek a helyi esettanulmányok. Abban, hogy egy vallásos revitalizációs mozgalom jelen volt a 18–19. századi Amerikában, a legtöbben egyetértettek, de a részletek felderítése heves vitákat gerjesztett, főképp azért, mert a korszak legjelentősebb eseményeit és társadalmi reformjait mind megpróbálták valamilyen módon a mozgalomhoz kapcsolni: „az amerikai identitás kialakítását, a függetlenség elnyerését, a demokrácia kiterjesztését és a nemzet globális küldetésstudatát csakúgy, mint az egyéni lehetőségek kiszélesedését, a társadalmi egyensúlyról való gondoskodást, a felsőoktatásban résztvevők körének kiszélesítését, a szociális jólét előmozdítását és a rabszolgaság eltörlését is.”⁶

Bernard Bailyn az Egyesült Államok történetét feldolgozó, 1981-ben megjelent monográfiájában a 18. század legnagyobb vallási eseményének nevezte az első nagy ébredést, amely négy területen gyakorolt „visszafordíthatatlan” hatást az amerikai társadalomra: megváltozott a lelkészekkel szembeni elvárás, ami azt jelentette, hogy már nem megfelelő (Harvardon, vagy Yale-en szerzett) végzettséget, hanem rátermettséget vártak, amely személyes vallásos élményből táplálkozott. Az új felfogás megnyitotta az utat az újabb és újabb kollégiumok alapítására. A vándorprédikátorok révén megváltozott a korábbi egy templom - egy közösség elve, vagyis egy település már nem csupán azt a lelkészt hallgathatta, akit adója révén eltartott. Az eredmény a korábbi befolyásos

³ MCLOUGHLIN, WILLIAM: *New England Dissent, 1630–1833. The Baptists and the Separation of Church and State.* Harvard University Press, 1971. 330. p.

⁴ Uo. 331. p.

⁵ BRATT, JAMES D.: *Religious Anti-Revivalism in Antebellum America.* In: *Journal of the Early Republic*, 2004. Nr. 1. 65-106. p., 65. p.

⁶ Uo. 66–67. p.

egyházak gyülekezetei feletti kontrolljának megszüntetése, egy „dezintegrációs” folyamat volt. Az újjáéledési mozgalom vezetői magukat az „igazi ortodoxia” képviselőinek tekintették, és fokozatosan elvetettek mindenfajta előjogot, amelyet az állam bizonyos egyházaknak biztosított, és ezzel jelentősen hozzájárultak a világi hatalom és a klérus viszonyának újraértelmezéséhez.⁷

A Bailyn által kiemelt változások ugyanakkor főképp Új-Angliát jellemezték, és keveset árulnak el a középső és déli tartományok ébredési mozgalmáról. Az első nagy ébredés nemcsak a legnagyobb hatású, de a leginkább vitatott történése is az amerikai vallás- és egyháztörténetnek. Mennyiben tekinthető egyáltalán „történésnek,” spontán vallásos újjáéledési mozgalomnak, és mennyiben George Whitefield (1717–1770) angliai származású anglikán prédikátor és a vele együttműködő gyarmati lelkészek gyártotta eseménynek? Melyek voltak egységes vonásai, és mely „ébredéseket” nem tekinthetjük a mozgalom részének? Számos történész az újjáéledési mozgalom 18. századi nagy ellenlábasá, a bostoni kongregacionalista lelkész, Charles Chauncy (1705–1787) mellett foglalt állást, aki a tényleges „ébredési” események és korabeli értelmezésük között „óriási rést” látott.⁸

A jelen fejezetben tárgyalt kérdések előlegezik meg annak a történéseket ugyancsak megosztó kérdésnek a vizsgálatát, hogy a vitán felül teljesen világi esemény, a függetlenségi háború kirobbanásához hozzájárult-e, és ha igen, pontosan mivel az első nagy ébredés, a maga társadalmi gondolkodásra ható következményeivel.

Joseph Tracy „első nagy ébredése:” főszereplők és helyszínek

Joseph Tracy⁹ (1793–1874) lelkész és lapszerkesztő, aki elsőként használta az 1730–1740-es évek eseményeire az első nagy ébredés kifejezést, és az elsők között reflektált történetíróként a 18. században rendkívül gazdag sajtóanyagot produkáló folyamatra. Tracy értelmezését meghatározta saját, egyszerre arminianus és ébredéspárti szemszöge, illetve, hogy saját kora kulturális és társadalmi közegéből tekintett vissza George Whitefield, Jonathan Edwards (1703–1758) és Charles Chauncy lelkészségének évtizedeire.¹⁰ Az elsősorban Új-Angliára összpontosító, először 1842-ben Bostonban megjelent munkájában a Jonathan Edwards¹¹ northamptoni

⁷ The Great Republic. A History of the American People. Ed.: Bailyn, Bernard et al. Toronto, 1981. (2. kiad.) 140. p.

⁸ LAMBERT, FRANK: *Inventing the Great Awakening*. Princeton, New Jersey, 1999. (továbbiakban: LAMBERT, 1999.) 4–6. p.

⁹ Tracy az *American Colonization Society* egyik vezetője volt. A szervezet fő céljaként a szabad afroamerikaiak Afrikába való hazajuttatását tűzte ki, amiben segítségükre szolgált Libéria gyarmatának megalapítása a 19. század húszas éveiben.

¹⁰ LAMBERT, 1999. 257. p.

¹¹ Edwards prédikációi az üdvözülésben a hit elsőbbségét hangsúlyozták az egyén cselekedeteivel, az erkölcsös életmóddal, az úrvacsorában való részvétellel szemben. TRACY, JOSEPH: *The Great Awakening. A History of the Revival of Religion in the Time of Edwards and Whitefield*. Boston, 1845. (továbbiakban: TRACY, 1845.) 10. p. Fél éven belül Edwards mintegy háromszáz megtért gyülekezeti tagot számlálhatott, gy-

gyülekezetében történt „ébredést” jelölte meg a folyamat kezdőpontjaként, amelyet számos további követett: például a pennsylvaniai New Londonderry-ben 1744-ben Samuel Blair lelkész kongregációjában, és a New Jersey-i New Brunswick-ban Gilbert Tennent (1703–1764)¹² lelképásztorkodása alatt.

Az elszigetelt „újjáéledéseket” a mozgalom legnagyobb formátumú prédikátora, George Whitefield kapcsolta össze az új-angliai gyarmatoktól a déli felé egy nagyszabású, felekezeti különbségeket figyelmen kívül hagyó folyamattá. A metodista John Wesley (1703–1791) követőjének számító Whitefield huszonnégy évesen 1738 májusában érkezett először a kolóniákra, méghozzá a georgiai Savannah-ba, ahol egy életre szóló vállalkozásba kezdett: árvaházat alapított Charles Wesley (1707–1788) javaslatára. Az építkezéshez szükséges pénzt Angliába visszatérve kezdte el gyűjteni, majd 1739 novemberében ismét Amerikában szállt partra, ezúttal Philadelphióban. Angliában már tapasztalt itineráns lelkésznek számított, és ismertek voltak nézetei az „újjászületésről” („new birth”), így nem meglepő, hogy „hírneve megelőzte őt:” volt olyan templom, ahol megtiltották számára a prédikálást. Második útján több évtizedesnek bizonyuló barátságot kötött, többek között Gilbert Tennent-tel, és Benjamin Franklinnel,¹³ aki a vallásos témájú művek vezető kiadója volt Philadelphióban.¹⁴

Whitefield egy 1739-es New York-i látogatását a *The New England Weekly Journal* újságírója az alábbi módon foglalta össze: a cikk elején a prédikátor külön bemutatására nem tért ki, hiszen George Whitefield akkor már jól ismert név volt a gyarmatokon, ám fogadtatását korántsem nevezhette szívélyesnek. A New York-i lelképásztorok több templomban nem engedték, hogy istentiszteletet tartson, azzal érvelve, hogy „nem volt engedélye, hogy más egyházközségben prédikáljon, mint ahová rendelték.” A presbiteriánusok felajánlották ugyan, hogy az ő templomukban megtarthatja szentbeszédét, ám a lehetőséggel Whitefield nem kívánt élni,

rekektől az idősekig. Uo. 14. p. 1735 májusában azonban Northamptonban hanyatlani kezdett a megtérési hullám, bár Connecticut más részein folytatódott. Uo. 17–18. p.

¹² TRACY, 1845. 22–33. p. Számos szakirodalmi munka a kelet-jersey-i Raritan völgyében, Theodorus Jacobus Frelinghuysen (1691k.–1748) 1718-ban kezdődött lelkészé-ge alatt történt eseményeket is az „ébredések” közé sorolja, de Herman Harmelink III határozottan szembeszáll azzal a feltevessel, amely Frelinghuysent a mozgalomhoz kötötte. Igaz ugyan, hogy Frelinghuysen jó viszonyt ápolt Gilbert Tennent-tel, ám Harmelink szerint épp Tennent-nek és az ő értelmezését átvevő Edwards-nak és Whitefieldnek (akik mind érdekeltek voltak az újjáéledések propagálásában) köszön-hető, hogy Frelinghuysenről hamis kép alakult ki az utókor szemében. HARMELINK, III, HERMAN: Another Look at Frelinghuysen and His „Awakening.” In: *Church History*, 1968. Nr. 4. 423–438. p., 423–426. p. Harmelink szerint Frelinghuysen, aki az őt lelképásztorként a gyarmatokra rendelő *Classis of Amsterdamm* állandó vitá-ban állt, a hiteles megtérési élmény szükségességéről vallott nézeteivel a református egyház számára idegen elvet próbált a gyakorlatba ültetni. Az általa végrehajtott kikö-zösítéseket az anyaegyház nem hagyta jóvá. Uo. 427–436. p.

¹³ Benjamin Franklin’s Autobiography. Ed.: Chaplin, Joyce E. New York–London, 2012. 99–102. p.

¹⁴ TRACY, 1845. 47–53. p.

nehogy megsértse saját anglikán hittársait. Whitefield végül egy nap alatt két prédikációt tartott, egyet a szabadban, egyet pedig a presbiteriánusok közösségi házában, miután tudatták vele, hogy más felekezetek lelkészei is használni szokták az épületet. A riporter második lépésben feltárta saját nézőpontját az eseményekről: elárulta, hogy a híres vándorlelkész „két vagy három prédikációját és naplójának egy részét is olvasta már”, és szerzőjüket „jó embernek” tartotta, de ismerte az ellene hangoztatott kritikákat is. Fenntartásokkal, de mindkét alkalommal meghallgatta Whitefieldet, és a nap végén már biztos volt benne, hogy „Isten ezzel az Igazság emberével van.” A nagy itineráns négy napon át napi kétszer tartott istentiszteletet, és egyre nőtt több ezer fős hallgatósága.¹⁵

A beszámoló rögzítette Whitefield tevékenységének legfontosabb elemeit: hogy a helyi lelkészek nem látták szívesen, de mégis óriási tömeg volt kíváncsi rá, így végül a szabadban is hajlandó volt prédikációt tartani; érzékeltette továbbá a lelkész karizmatikus egyéniségét és kiváló szóbeli képességeit; valamint, hogy kiadott művei révén neve már évek óta ismerősen csengett a kolóniákon.

1740 elején George Whitefield délre utazott, ahol ugyancsak ellenséges hangok fogadták, elsősorban Alexander Garden (1685 k.–1756), egy charlestoni anglikán rektor részéről, aki támadta Whitefield kizárólag hit általi üdvözülésről vallott nézeteit. Miután a Bethesda Árvaház építése elkezdődött, George Whitefield figyelme Új-Anglia felé fordult. Első északi útján vándorprédikátori működéséhez sokkal kedvezőbb körülményeket talált, mint délen, hiszen sokféle helyi „újjáéledések” voltak folyamatban, és Jonathan Edwards személyében az akkori legjelentősebb új-angliai teológussal is megismerkedhetett.¹⁶

George Whitefield és más vándorprédikátorok munkájának eredményeképp az 1740-es évek elején a korabeli újságok szerte a gyarmatokon az ébredési mozgalom hatásait regisztrálták, ám a túlkapaszkodásoknak köszönhetően az evangelizáló lelkészek ellenzőinek tábora is egyre népesebbé vált. Számos alkalommal többezres tömeg gyűlt össze meghallgatni az itineráns lelkészek prédikációit, és köztük nemegyszer kirívó, hisztérikus vagy erőszakos indulatkitörésekre került sor,¹⁷ sőt előfordult, hogy mindez a megtérési élményeket kísérte, ami sokakat szembefordított a mozgalommal.¹⁸ Whitefield számára sem bizonyult könnyűnek meghúzni a vonalat, amely elválasztja az „óvatos buzgalmat” a

¹⁵ The Great Awakening. Documents of the Revival of Religion, 1740–1745. Ed.: Bushman, Richard L. New York, 1970. (továbbiakban: BUSHMAN, 1970.) 22–23. p.

¹⁶ TRACY, 1845. 54–56. p., ill. 83–99. p.

¹⁷ A felfokozott indulatokat mutatja egy northamptoni tragédia: Jonathan Edwards nagybátyja és egyházközségének tagja saját, még meg nem tapasztalt megtérése feletti kétségbeesésében öngyilkosságot követett el. MINKEMA, KENNETH P.: Old Age and Religion in the Writings and Life of Jonathan Edwards. In: *Church History*, 2001. Nr. 4. 674–704. p. (továbbiakban: MINKEMA, 2001.) 684. p.

¹⁸ A Jonathan Edwardsszal vitába szálló Charles Chauncy bostoni lelkész számított az ébredési mozgalom egyik fő ellenzőjének. DALLIMORE, ARNOLD A.: The Life and Time of the Great Evangelist of the Eighteenth Century Revival. Vol. 2. Edinburgh–Carlisle, 1980. (továbbiakban: DALLIMORE, 1980.) 190. p.

felesleges kihágásoktól.¹⁹

Jonathan Edwards 1741 szeptemberében *The Distinguishing Marks of a Work of the Spirit*²⁰ című prédikációjában védte meg az ébredési mozgalmat, elismerve annak hibáit is. A sokszor kirívó viselkedéssel együtt járó tömeges megtérések védelmében Edwards azt hozta fel, hogy azokat egy általános és hosszú spirituális halotti állapot előzte meg, és a helyzetet a zsidók Egyiptomból való kivonulása előtti időszakhoz hasonlította, amikor „hamis csodák keveredtek az igazakkal,” amelyek csak megerősítették az egyiptomiak hitetlenségét.²¹ Ugyanakkor Edwards arra is felhívta a figyelmet, hogy a megtértek zöme fiatal, és az ő esetükben nem meglepő, hogy szokatlanul hevesen reagálnak a megtérés elementáris élményére.

Whitefield elfogult életrajzírója, Arnold A. Dallimore kiemeli, hogy az itineránsok működése közben tapasztalt túlkapásoknak Whitefield újabb, 1744 októberében kezdődött amerikai útja során véget vetett, ám közben további támadásokat szenvedett el ellenfeleitől. A Harvard hallgatói 1744 decemberében (*Harvard Testimony*), a Yale 1745 februárjában kiadott nyilatkozatukban ítélték el vándorprédikátori tevékenységét és tanítását: főképp azt helytelenítették, hogy az itineránsok előítéleteket sulykoltak az emberekbe saját lelkészeik felé.²²

A *Harvard Testimony* Whitefield-et (aki korábban az egyetemről

¹⁹ DALLIMORE, 1980. 179–183. p. Az őriületet súroló kihágások elkövetésére a Yale-en tanult lelkészt, James Davenportot (1716–1757) említik eklatáns példaként, aki 1740–1742-ben először Whitefielddal együtt, később egyedül végezte vándorprédikátori munkáját, de az ellene való panaszok miatt a connecticuti bíróság elé került, ahol elmeháborodottnak ítélték. HUYLEYER, JEROME: Locke in America. *The Moral Philosophy of the Founding Era*. University Press of Kansas, 1995. 192–193. p. Davenportot többek között azzal vádolták, hogy ismert könyveket égetett el nyilvánosan. Idővel javult az állapota, és levélben kért bocsánatot korábbi viselkedéséért (*Confessions and retractions*). Uo. 184–186. p.; TRACY, 1845. 230–252. p. Radikális nézetei ellenére egyébként Davenport maga is rabszolgatulajdonos volt. BUTLER, JON: Enthusiasm Described and Decried. *The Great Awakening as Interpretative Fiction*. In: *The Journal of American History*, 1982. Nr. 2. 305–325. p. (továbbiakban: BUTLER, 1982.) 319. p. Davenport tevékenységéről ld. például a korabeli forrásokat: BUSHMAN, 1970. 50–55. p.; *The Great Awakening. Documents Illustrating the Crisis and Its Consequences*. Ed.: Heimert, Alan – Miller, Perry. Indianapolis and New York, 1967. (továbbiakban: HEIMERT–MILLER, 1967.) 201–203. p.

²⁰ BUSHMAN, 1970. 121–127. p.; HEIMERT–MILLER, 1967. 204–213. p. (A prédikáció két, néhány helyen eltérő szövegváltozata.)

²¹ HEIMERT–MILLER, 1967. 210. p.

²² DALLIMORE, 1980. 193–197. p.; TRACY, 1845. 347., 367. p. 1745 második felében Whitefield Georgiába utazott, ahol az árvaház ügyében nagy előrehaladást tapasztalt. A Bethesda fenntartásához Benjamin Franklintől is anyagi segítséget kapott, ám az állandó pénzigényű intézmény működtetéséhez végül 1747-ben egy dél-karolinai ültetvényt vásárolt, amelynek révén rabszolgatartóvá vált. uo. 207–212., ill.: LAMBERT, FRANK: Pedlar in Divinity. *George Whitefield and the Great Awakening, 1737–1745*. In: *The Journal of American History*, 1990. Nr. 3. 812–837. p. (továbbiakban: LAMBERT, 1990.) 828. p. Whitefield 1748 kora tavaszán indult vissza Angliába. DALLIMORE, 1980. 223. p.

megállapította, hogy a világosság helyett a sötétség uralkodott el rajta) az újjáéledési mozgalomban való buzgalma miatt ítélte el, és „bíraskodó, kíméletlen” alakként tekintett rá, „az emberek megfélemlítőjeként,” és őt tették felelőssé az egyház békéjének felbomlásáért is.²³ Prédikátori működésének módját, „rögtönzött” szentbeszédeit és itineráns körútjait, illetve üzenetét is elítélték, főképp azt, hogy Whitefield saját intuícióit és gondolatait közvetlenül Istentől kapott üzenetként kezelte, amiről, a *Testimony* aláírói szerint, az ember sosem győződhet meg, ennél fogva rendkívül kockázatos cselekedeteit azok alapján irányítania.²⁴ A vádakat Whitefield naplójának pontosan idézett részleteivel támasztották alá, a Whitefield által kritizált Alexander Gardent a védelmükbe vették.²⁵

Amint arról a korábbiakban szót ejtettünk, az első nagy ébredést egyházszakadások és az állam részéről az egyházi ügyeket rendezni, a gyülekezeti fegyelmet helyreállítani kívánó törvények kísérték, több lelkészt letartóztattak, és az „új oldalhoz” tartozó vagy annak vélt hivatalnokokat megfosztották pozícióiktól.²⁶ Joseph Tracy az első nagy ébredés következményei közé sorolta a kongregacionalista egyház szeparatistáinak a baptistákkal való fokozatos egybeolvadását, és a gyülekezeti tagság „igaz” elvének visszaállítását. Azok az új-angliai kongregacionalista templomok, amelyek a változást nem fogadták el, unitáriussá váltak. Jonathan Edwards 1746-ban összegezte kora „hamis kálvinizmusának” tüneteit (*Treatise Concerning Religious Affections*), és munkáját nemcsak a gyarmatokon, hanem Angliában és Skóciában is kiadták.

1749-ben Gilbert Tennent kijelentette, hogy az újjáéledési hullámnak vége, és „az egyház visszatért rendes állapotába.”²⁷ A nagy ébredés eredményeit számszerűsíteni próbáló Tracy elvetette Whitefield eltúlzott adatait a tömegek nagyságáról, amelyeknek prédikált, helyette a newporti Ezra Stiles (1727–1795) lelkész Új-Angliára vonatkozó feljegyzéseit vette alapul, és arra jutott, hogy a mozgalom nagyságát nem elsősorban a megtértek létszáma adta (amelyet huszonöt- és ötvenezer közöttinek becsült),²⁸ hanem az, hogy a megtértek zöme korábban is az egyház tagja volt, ám nem saját megtérési élmény révén, hanem a 17. században kialakult „félutas szövetség” és egyéb, a tagságot a közösség szélesebb rétegeire kiterjesztő gyakorlatoknak köszönhetően. Tracy a nagy ébredés

²³ HEIMERT–MILLER, 1967. 340–341. p.

²⁴ HEIMERT–MILLER, 1967. 342. p.

²⁵ HEIMERT–MILLER, 1967. 347. p.

²⁶ TRACY, 1845. 302–308. p.

²⁷ LAMBERT, 1999. 251. p.

²⁸ Meg kell jegyeznünk, hogy sokan azok közül, akik megtérési élményüket az ébredési hullám csúcán deklarálták, hamarosan visszatértek korábbi „bűnös viselkedésük-höz”. Jonathan Edwards ezt tapasztalva az 1740-es évektől a „gyors megtérésekben” rejlő kockázat miatt a kitartóan helyes életvitel fontosságát is hangsúlyozni kezdte – közelebb kerülve az evangelisták ellenfeleinek bizonyos nézeteihez. MINKEMA, 2001. 683. p. Edwards gyülekezetében az előbb elmondottak miatt viszonylag alacsony mértékű maradt a templomi tagság növekedése 1740 és 1742 között, amikor „a nagy ébredés” George Whitefield körútja alatt a legintenzívebbé vált a gyarmatokon. MINKEMA, 2001. 690. p.

erejét abban látta, hogy „aktív keresztényeket” adott az egyházaknak, és színesebbé tette a lelkészképzés palettáját az új kollégiumalapítási hullám elindításával (Princeton, Dartmouth).²⁹

A módszer: az evangelizációs „hálózat”³⁰ – a sajtó és a könyvkiadás az itineráns lelkészek szolgálatában

A vallásos újjáéledések mint elszórt, de újra és újra bekövetkező történések kezdetétől jelen voltak a gyarmatok egyházi életében.³¹ Az utókor által első nagy ébredésnek elnevezett, a korabeli sajtóviasshang alapján „Isten folyamatos munkájaként” felfogott, egységesnek és nemzetközinek tekintett (1739 és 1745 között legintenzívebben ható) mozgalom azonban alapvetően különbözött a vallásos érzelem korábbi fellángolásaitól. Az 1980-as évektől egyre több egyháztörténeti munkában hívják fel a figyelmet arra, hogy a földrajzilag szétszórt és felekezeti sokféle „ébredések” között lelkészek és a velük együttműködő újságírók és kiadók egy csoportja tudatosan, saját népszerűségének növelése érdekében teremtett kapcsolatot.³²

Jon Butler három, a nagy ébredéssel kapcsolatos szakirodalmi „közhelyet” cáfolt meg az 1980-as évek elején megjelent tanulmányában: az újjáéledési mozgalom alapvetően kálvinista jellegét, váratlanságát, széleskörűségét („a hurrikán metaforákat”) és társadalmi hatásait egyaránt kétségbe vonta.³³ Butler elhibázottnak tartotta George Whitefield és Jonathan Edwards szerepének túlhangsúlyozását, és a mozgalom sokszínűségéről, például a középső gyarmatok német protestánsainak vallásos ébredéseiről való megfélemedkezést.³⁴ A vallási revitalizálódás, állította Butler, nem játszott kulcsszerepet a legalább olyan fontos társadalmi, mint egyházi feladatokat ellátó felekezetek terjeszkedésében a gyarmati korszakban.³⁵ A jelenség a lelkészek és a gyülekezet viszonyát

²⁹ TRACY, 1845. 388–398. p. A vallásszabadságot érintő következményekről ld. a következő fejezetet.

³⁰ O'BRIEN, SUSAN: A Transatlantic Community of Saints. The Great Awakening and the First Evangelical Network, 1735–1755. In: *The American Historical Review*, 1986. Nr. 6. 811–832. p. (továbbiakban: O'BRIEN, 1986.)

³¹ BUMSTED–VAN DE WETERING, 1976. 61. p. John Gillis (1712–1796) *Historical Collections* című munkájának első kötete 1679-től kezdve tizenkét lokális „ébredést” sorolt fel 1739-ig, ebből hat Northamptonban zajlott, és csak két olyanról tesz említést, amely nem Új-Angliában történt. LAMBERT, 1999. 31. p.

³² Ld. BUTLER, 1982.; LAMBERT, 1990.; LAMBERT, FRANK: The Great Awakening as Artifact. George Whitefield and the Construction of Intercolonial Revival, 1739–1745. In: *Church History*, 1991. Nr. 2. 223–246. p. (továbbiakban: LAMBERT, 1991.); UÓ: Subscribing for Piety. The Friendship of Benjamin Franklin and George Whitefield. In: *William and Mary Quarterly*, III. 1993. Nr. 3. 529–554. p.; LAMBERT, 1999.; O'BRIEN, 1986.

³³ BUTLER, 1982. 308–309. p.

³⁴ BUTLER, 1982. 309–311. p.

³⁵ BUTLER, 1982. 312. p. Az 1740-es évek vallásos újjáéledései több mint kétszáz új kongregáció és számos új felekezet létrejöttét eredményezték, ám a (főleg presbiteriánus, baptista és metodista) növekedés alapvetően két forrásból táplálkozott: egyrészt a szeparatista kongregacionalistákból és baptistákból, másrészt az egyházukat elha-

csupán kis mértékben „demokratizálta,” míg a felekezeti hierarchiát, a zsinatok hatalmát az egyes gyülekezetek felett nem tudta megváltoztatni.³⁶ A mozgalom és a függetlenségi háború közötti kapcsolatot Butler értelmezésében a millenniumi gondolat jelentette.³⁷

Butler arra a következtetésre jutott, hogy azok a „közhelyek”, amelyek a tizenhárom gyarmat ébredési mozgalmára nézve hamisnak bizonyultak, igazak az 1735 és 1745 közötti új-angliai eseményekre. A középső gyarmatokon a revitalizálódási folyamat azonban más módon és eltérő eredményekkel az 1740-es évektől az 1760-as évekig zajlott le, míg a déli tartományokat az 1760-as, 1770-es években hatotta át, és nemcsak kálvinista, hanem arminianus és pietista hatást is mutatott.³⁸

Susan O'Brien 1986-os tanulmányában felhívta a figyelmet arra a közelmúltbeli, könnyen tévútra vezető tendenciára, hogy a történészek a valójában egy töről származó amerikai első nagy ébredést, az angliai evangéliumi újjáéledést (*English Evangelical Revival*) és a skóciai Cambuslang mozgalmat³⁹ (*Scottish Cambuslang Wark or Work*) külön-külön vizsgálják és értelmezik. O'Brien szerint a fentiek nem voltak önálló események, hanem létezett egy „transzatlanti evangélikus öntudat,” amely a lelkészek elszigetelt levelezéséből nőtt ki. A lelkészek és laikus segítők a levelezést egy megbízható, személytelen kapcsolati rendszerré bővítették, amit továbbfejlesztettek olyan eljárásokká, melyek a híreket az egyénektől az elkötelezett világi híveken át a szélesebb közönségig eljuttatták.⁴⁰

Az evangélikus hálózatot a lelkészek gyakorlati problémák megoldására, például térítő tevékenységhez szükséges pénz gyűjtésére,

gyó anglikánokból és javarészt azokból, akik korábban nem tartoztak más gyülekezethez.

³⁶ BUTLER, 1982. 314–316. p. Gilbert Tennent híres 1740-es prédikációjában (*The Danger of an Unconverted Ministry*) sem a lelkészséget mint hivatást támadta, csupán arra hívta fel a figyelmet, hogy csak a „megtért” lelképásztor alkalmas egy gyülekezet vezetésére.

³⁷ BUTLER, 1982. 320. p.

³⁸ BUTLER, 1982. 322–323. p. A virginiai baptisták fellépése számottevő politikai és társadalmi hatást ért el. A középső gyarmatokon a lakosság széles csoportjait nem érintette meg a mozgalom, és az eredetileg plurális felekezeti térségben kevés változást hozott, legnépesebb városában, New Yorkban alig volt jelen. George Whitefield prédikációs körútjait és személyes hatását a prédikálás stílusának és eszköztárának megváltozására a fenti folyamattól elkülönítve kell vizsgálni. Ld. még: LAMBERT, 1991. 223. p.

³⁹ A Cambuslang-mozgalom az újjáéledések egy, a helyi lelkész meghívására érkező Whitefield prédikációinak köszönhetően, különösen sűrű időszakát jelentette 1742-ben a skóciai Cambuslang-ban, ahol több tízezres tömeg gyűlt össze az itineráns lelképásztor tiszteletére.

⁴⁰ O'BRIEN, 1986. 813. p. A hálózat eredete a 17. századi puritán „szentek közösségéig” nyúlik vissza, és 18. századi korai formájának tekinthető Benjamin Colman bostoni lelkész levelezése a londoni John Guyse és Isaac Watts lelképásztorokkal. Isaac Watts kapcsolatot ápolt olyan új-angliai egyháziakkal, mint Samuel Mather vagy az idősebb Thomas Prince. Uo. 815. p. A 18. századi hálózatot azonban már nem puritánnak, hanem evangéliumának kell tekinteniünk. Uo. 820. p.

vagy teológiai kérdések megvitatására egyaránt használták.⁴¹ Frank Lambert az első nagy ébredésre egyenesen „találmányként” tekint,⁴² amely a nemzetközi lelkészi hálózat nélkül nem érthető volna el ugyanazt a népszerűséget. Lambert az újjáéledési mozgalmat propagáló módszerek közé sorolta az 1730-as évek második felétől megjelenő narratívákat, amelyek 1745 előtt egyrészt az újjászületés szükségességét hirdették, másrészt, amikor a folyamat terjedéséről tudósítottak, azt Isten emberi tevékenységtől független munkájaként mutatták be.⁴³ 1745 után pedig az elbeszélési keretek ahhoz a napjainkig kiható értelmezéshez járultak hozzá, amely az eseményeket evangéliumnak, nemzeti és felekezeti határokat felülíróknak tekinti.⁴⁴

Lambert a hálózat sikerességének jelét látja abban, hogy bár az evangélizmus és az újjáéledési mozgalom számos híve nem értett egyet a George Whitefield-féle irányvonallal, a lelkész 1739-ben mégis „régóta várt, divatos importként” érkezett a gyarmatokra.⁴⁵ Az újságok címdalaikon tudósítottak prédikációs körútjairól, és húszezres tömegekről számoltak be akkor, amikor összesen négy nagyobb város létezett a tizenhárom kolónián, és a legnépesebb sem számlált több lakost tizenöt-tizenhatezer főnél. A történész felfejti az aprólékos munkát, amelyet Whitefield első, 1738-as rövid georgiai látogatása és 1739 októbere között végzett: a lelkész a „prédikálás és nyomtatás” („preach and print”) módszerével készítette elő az angol újjáéledési mozgalom Amerikába való továbbítását. Naplói, amelyek több kiadást mértek a korban, egy széleskörű, nemcsak a tartományokon, de az óceánon is átívelő eseménysorozatot tártak az

⁴¹ O'BRIEN, 1986. 813. p.

⁴² Bár mindkét esetben szemben állnak a „nagy ébredés” korábbi értelmezéseivel, Butler és Lambert alapvetően eltérő állításokat fogalmaztak meg. Butler számára a mozgalom nem egy szigorúan szervezett akció volt, hanem általános törekvés egy bensőségebb, érzelmesebb vallásosság felé, amely teret adott a Whitefield-féle „drámai” prédikációknak. Lambert ellenben a mozgalom transzatlanti kapcsolataira és a sajtóra mint az eseményeket generáló tényezőre összpontosít. NOLL, MARK A.: *The Old Religion in a New World. The History of North American Christianity*. Cambridge, 2002. (továbbiakban: NOLL, 2002.) 52. p.

⁴³ Példaként Jonathan Edwards 1737-es *A Faithful Narrative* és az idősebb Thomas Prince (1687–1758) 1743-tól két éven át megjelenő *Christian History* című időszaki kiadványa említhető. LAMBERT, 1999. 8–9. p. A *Christian History* kétféle formában jelent meg, egy nyolcoldalas hetilapként, amely általában egy helyi „ébredésről” tudósított, illetve Prince egy-egy év végén az összes addig megjelent beszámolót kiadta egy nagyobb kötetben is, még hozzá folyamatos oldalszámozással, amely az „isteni munka” folyamatosságát hivatott hangsúlyozni. Uo. 170–171. p.

⁴⁴ Az 1754-ben megjelent kétkötetes *Historical Collections*, John Gillies munkája volt az első ilyen narratíva. O'BRIEN, 1986. 814. p. A munka első része a 18. század előtti évszázadokról szól, míg a második „az evangélium sikerének kiemelkedő időszakait” az 1700-as évek első felében mutatja be. LAMBERT, 1999. 177. p.

⁴⁵ George Whitefield 1739 és 1770 között angliai és wales-i prédikációs körútjain felül hétszer utazott Amerikába és tizennégy alkalommal Skóciába. O'BRIEN, 1986. 816. p. A második amerikai útját előkészítő levelezésről az ifjabb Thomas Prince, Benjamin Colman, Jonathan Edwards és George Whitefield között ld. LAMBERT, 1990. 814. p.; LAMBERT, 1991. 229. p.

olvasók elé.⁴⁶

George Whitefield számos ellenfélre, de még több támogatóra tett szert Amerikában, aminek három fő oka volt: a 15–16. századi reformáció eredeti doktrínáit próbálta újra életre kelteni; ökumenikus hozzáállásával nemcsak az anglikánokat, hanem például a kongregacionalistákat és a presbiteriánusokat is meg tudta szólítani; ugyanis a disszenterekben rokonszenvet keltett, hogy Whitefield ugyanazt a kritikát hangoztatta az anglikán egyházon belül, mint amit ők kívülről.⁴⁷

1739-ben a gyarmatokon tizenkét különböző újság jelent meg, öt Bostonban, kettő New Yorkban, kettő Philadelphiában, egy a pennsylvaniai Germantown-ban, és csupán kettő a déli kolóniákon, egy Williamsburgben és egy Charlestonban.⁴⁸ Az angliai és amerikai lelkészek összeköttetésben álló csoportjai kiadói hálózatként is működtek, és kihasználták a tucatnyi periodikában rejlő lehetőségeket: nemcsak az ébredési mozgalom híreit szállították egyik kontinensről a másikra,⁴⁹ hanem felelősek voltak a prédikációk, a hittudományi vitairódlalom, a levelezések és naplók publikálásért is. George Whitefield olyan ügyességgel és előrelátással használta az újságokat prédikációs körútjai sikerének megalapozására, hogy a lapok egyenesen „második reformációként” beszéltek igehirdetéséről.⁵⁰ Frank Lambert a gyarmati újságok hálózatát a nagy ébredés „szükséges, ha nem kielégítő” magyarázatának tartja.⁵¹

Újításnak számított, és alighanem az evangéliumi protestantizmushoz való egyik legfontosabb hozzájárulásnak is minősült, az egyházközösségekben tartott, de országos, sőt nemzetközi szinten megszervezett imanapok intézménye, amelyet 1744-ben, skót lelkészek javaslatára rendeztek először közösen Angliában, Skóciában és

⁴⁶ LAMBERT, 1999. 92–117. p.

⁴⁷ LAMBERT, 1999. 123. p.

⁴⁸ LAMBERT, 1999. 115. p.

⁴⁹ A híreket közlő magazinok közé tartozott az 1740-ben indult *Christian's Amusement*, vagy a mindössze húsz hónapot megélt, főleg leveleket közlő londoni *Weekly History*, amelyeknek egy azonos névvel először 1741-ben Glasgow-ban kiadott skót párja is akadt. A kiadók gyümölcsöző kapcsolatára Új-Anglia és Skócia között Thomas Prince és James Robe, az amerikai-angol összeköttetésre William Sewardnak (1711–1740), Whitefield sajtóügynökének és Samuel Masonnak, a metodizmus egyik fő korai londoni kiadójának együttműködése volt a garancia. LAMBERT, 1999. 155–169. p.; ill.: O'BRIEN, 1986. 827. p. William Seward tragikus sorsa arról árulkodik, hogy az erőszak, a „csőcselék” („mob”) agresszivitása a mindennapok része volt abban a világban, ahol az újjáéledési mozgalom munkálkodott: a fiatal Seward Whitefield megbízásából egy wales-i prédikációs körúton vett részt, hogy pénzt gyűjtson egy afroamerikaiak számára alapítandó iskolának. A körút során egy összeverődött tömeg megtámadta, és hamarosan belehalt sérüléseibe. LAMBERT, 1990. 817. p.

⁵⁰ LAMBERT, 1990. 816. p.; ill.: LAMBERT, 1991. 233. p. Whitefield saját tanítását az újjászületés szükségességéről (ami egy puritán előzményekre visszatekintő doktrína, Whitefield csupán néhány elemében újította meg) az anglikán egyházzal szemben fogalmazta meg, amelyet azzal vádolt, hogy már nem a reformáció teológiáját követi.

⁵¹ LAMBERT, 1991. 224. p.

Amerikában.⁵²

Az újjáéledési mozgalom számára egyik leggyümölcsözőbb kapcsolat Benjamin Franklin és George Whitefield „kölcsonösen nyereséges” barátsága volt, amely „elhomályosította a határt a beszélt és írott nyelv között, akárcsak a revitalizálódás és a felvilágosodás között.”⁵³ Franklin két év alatt, 1739 és 1741 között tíz különböző változatát jelentette meg Whitefield naplóinak, és a *Pennsylvania Gazette*-ben folytatott sikeres előfizetési kampány garantálta, hogy Whitefield, „a szó mestere”, akit korábban sok kritika ért saját írói és kiadói tevékenységének hiányosságai miatt, e téren is felvehette a versenyt ellenfeleivel.⁵⁴ A fennmaradt főkönyvi adatok alapján az előfizetők a legkülönbözőbb foglalkozásokból kerültek ki, és a vándorprédikátor külön rövid és olcsó írásokkal szolgált a kevésbé művelt és szegény rétegek számára is.⁵⁵ A georgiai árvaház felépítéséért való küzdelmével Whitefield a pennsylvaniai újságok főszerkesztőjévé vált, a Franklin riválisának számító Andrew Bradford lapja, az *American Weekly Mercury* is nyomon követte a történetét.⁵⁶ Franklin nemcsak barátja munkáit és az újjáéledési mozgalmat pártolók írásait adta közre, hanem az ellentábor véleményének is fórumot biztosított. Az ébredési hullám iránti óriási érdeklődést kihasználva, a lapja profilját az aktuális eseményeknek alárendelő Franklin az előfizetések számát tekintve közel tíz éven át megelőzte Bradfordot.⁵⁷ A felvilágosodást éltető, deista Franklin és az itineráns prédikátor Whitefield barátsága harminc éven át jól működött, támogatták egymás jótékonyági tevékenységét, kiálltak a másik mellett (például Whitefield Franklin védelmére kelt, amikor többen azzal vádolták, hogy támogatja az illetéktörvényt), és bár saját érdekükben, de innovatív hirdetési stratégiájukkal, sőt néhány esetben a hírek manipulálásával közösen segítették elő az ébredési mozgalom terjedését.⁵⁸

Lambert szerint az, ahogy Whitefield a sajtót használta, három elemében tükrözi, amit Habermas a „közbeszéd” jellegzetességének tulajdonít: a prédikátor a templommal mint magánintézménnyel szemben a sajtón keresztül kommunikált a közönségével; beszámolóit harmadik személyben írta, hogy fenntartsa a pártatlanság látszatát; és tevékenységét

⁵² Az újítás puritán gyökerekre vezethető vissza. O'BRIEN, 1986. 829. p. A *Concert for Prayer* gyakorlata egyben összekötő kapocs is a 18. és 19. század ébredési mozgalmi között. Uo. 831. p.

⁵³ LAMBERT, 1993. 530. p.

⁵⁴ LAMBERT, 1993. 534. p. 1739 és 1745 között a legtöbb gyarmati újságban (*Virginia Gazette, South Carolina Gazette, New England Weekly Journal, Boston Gazette* stb.) előkelő helyet foglaltak el a Whitefielddel, illetve az ébredési eseményekkel kapcsolatos hírek. LAMBERT, 1990. 819–821. p.; LAMBERT, 1991. 245. p.

⁵⁵ LAMBERT, 1993. 536–538., 541. p.

⁵⁶ LAMBERT, 1993. 532. p.

⁵⁷ LAMBERT, 1991. 244. p.; LAMBERT, 1993. 544. p.

⁵⁸ LAMBERT, 1993. 546–548. p.; LAMBERT, 1990. 826–827. p.; LAMBERT, 1991. 236–237. p. Mind John, mind Charles Wesley elhatárolódtak Whitefield propagandisztikus módszereitől. LAMBERT, 1990. 828. p. Whitefield piaci technikákra való fogékonyságának okairól ld.: Uo. 829–833. p. A népszerű vándorprédikátor nem ellenezte a fogyasztói szellem terjedését, sőt támogatóitól kapott ajándékai között nemcsak könyvek vagy lovak, de egy rabszolga is szerepelt. Uo. 833. p.

igyekezett tárgyilagossá, számszerűen mérhetővé tenni.⁵⁹

1742-re azonban az újjáéledést ellenzők is megszervezték a maguk táborát, és központjuk a középső gyarmatokról és Dél-Karolinából áttevődött Új-Angliába, a következő évben pedig a nagy ébredés során először több publikációjuk jelent meg, mint az ébredéseket szorgalmazó lelkipásztoroknak.⁶⁰ A két tábor nem lehet egyértelműen elválasztani egymástól, mert egyik sem volt egységes, és a kettő közti határmező meglehetősen szélesnek bizonyult. Az újjáéledés hívei az evangéliumi üzenetet kizárólag a megtérési élményre szűkítették, és az érzelmes vallásosságra helyezték a hangsúlyt, a kettő együtt pedig azt eredményezte, hogy a klérus megkerülésével a híveket saját megtérésük önálló elérésére buzdították. Az általuk támadott anglikán egyház ellenben a Bibliát és az ésszerűséget helyezte tanítása és a prédikációk középpontjába, vagyis a lelkészek szerepét elengedhetetlennek tartotta a megváltáshoz, amely az anglikánok számára Isten kegyelmének fokozatos megértését jelentette.⁶¹

Az ébredési mozgalom jelentette a forradalom előtti legfontosabb fordulóponthoz a gyarmatok felekezeti életében, amely a korábban egyöntetűen kongregacionalista⁶² Új-Angliát és az anglikán berendezkedésű déli kolóniákat elindította a pluralizmus útján. 1700-ban a kongregacionalista és az anglikán templomok tették ki a kétharmadát a gyarmatok egyházi intézményeinek, 1780-ra azonban arányuk az újabb felekezetek térhódításának következményeként egyharmadra csökkent.⁶³

Az első nagy ébredés nem hagyta érintetlenül a középső területeket sem, ahol a kvéker befolyás volt a legnagyobb, bár német földről érkező protestánsok is jelentős számban laktak. A vallási heterogenitás nemcsak New Yorkot, New Jersey-t, Rhode Islandet, de Észak-Karolinát is meghatározta, és az 1740-es évektől az addiginál is fokozottabban érvényesült. A 18. századi pluralizálódás győztesei a baptisták, a metodisták és a presbiteriánusok lettek, akiket az evangelista és pietista szellemi áramlatok a legerősebben érintettek, míg a kvékerek és az anglikánok a század veszteségeinek bizonyultak a hívek toborzásáért folytatott küzdelemben.⁶⁴

Az új felekezetek születése és a régiek időszakos szétválása főképp a kálvinista-arminianus szembenállás és a „régie és új világosság”, illetve „oldal” közötti szeparálódás miatt történt. Az arminianizmust (névadója a

⁵⁹ LAMBERT, 1991. 225. p.

⁶⁰ 1741-ben az arány negyvennyolc „ébredéspárti” munka kilenc az ellenzővel szemben, 1742-ben (amikor Whitefield nincs a gyarmatokon) huszonkilenc publikáció hússzal, 1743-ban pedig huszonnégy huszonhatal szemben. LAMBERT, 1999. 212–214. p.

⁶¹ LAMBERT, 1999. 209. p.

⁶² A latin eredetű kifejezés jelentése: „az összegyűjtöttek”, a kálvinista alapokon álló kongregacionalista gyülekezetek teljes önállóságára utal. Mivel Isten „gyűjti össze őket,” nem alkotnak egyházszerületet, csupán szövetségeket. Az egyes kongregációk lelkészeit (minister) maguk választják.

⁶³ NOLL, 2002. 50. p.

⁶⁴ MURRIN, JOHN M.: Religion and Politics in America from the First Settlements to the Civil War. In: Religion and American Politics. From the Colonial Period to the Present. Ed.: NOLL, MARK A. – HARLOW, LUKE E. New York, 2007. (2. kiad.) 23–46. p., 28–30. p.

17. századi holland teológus, Arminius) ellenzői a munkát és erkölcsösséget a megtérési élménnyel szemben túlhangsúlyozó megközelítésnek tartották, követői elvetették a predesztináció tanát. Noha a puritán klérus többsége arminianus álláspontja miatt támadta az anglikán papságot, 1722-től Timothy Cutler személyében egy időre a Yale-nek is nyíltan anglikán-barát elnöke lett.⁶⁵

A gyarmati lakosság fogékonyságát a pietizmus új típusú, személyes, érzelmes vallásos élményére és a hirtelen, tömeges megtéréseket⁶⁶ jobban megérthetjük, ha figyelembe vesszük a korszak állandó háborúit az őslakossággal, a franciákkal és spanyolokkal, valamint a koloniális gazdaság problémáit, a kereskedelmi mérleg kedvezőtlenességét (arany- és ezüstkészletek kiáramlása), vagy az atlanti-parti térség relatív túlnépeseledését. A városlakók mindennapos társadalmi élménye, az egyre többféle nemzetiségű és vallású csoportok feszültségekkel járó együttélése további magyarázatul szolgál, miért tehetett szert népszerűsége a különbségeket legalább ideiglenesen elmosni képes ébredési mozgalom.⁶⁷

⁶⁵ BUMSTED–VAN DE WETERING, 1976. 58–60. p.

⁶⁶ Az első nagy ébredés időszakosan megemelte a gyülekezeti tagság létszámát, ami később visszaesett. A mozgalom jelentőségét új kommunikációs módszerei adták, és hogy egyrészt az addig szilárd szervezetű egyházakat kettészakította, másrészt megnyitotta az utat a „demokratikusabb” felekezetek terjedésének.

⁶⁷ BUMSTED–VAN DE WETERING, 1976. 21–25. p.